

ՀԱՆԴԵՍ ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՏՈՒԹԻՒՆ ՎԵՆԵՏԿԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

(Տես Պրակ Գ, էջ 255):

Հասարակապետութիւնն՝ թուրքաց հետ ունեցած պատերազմներուն ժամանակ՝ օրէնք մը հաստատեց, որ յետոյ նշանաւոր եղաւ: Յամին 1540 երբ Սուլէյմանայ հետ խաղաղութեան դաշինք կը դրուէր, Տասանց ժողովն պատուիրած էր գործակատարաց՝ որ ամենէն վերջն զիջանին թողլու զնէապօլիս Ռոմանիոյ և զՄարուադիա: Յետոյ յայտնուեցաւ որ Սուլէյման յամառութեամբ պահանջեր էր երկու քաղաքները, վասն զի դիտէր թէ վերջապէս պիտի զիջանէին: Թուրքաց բարեկամ՝ Գաղիոյ թագաւորէն կաշառուելով կոստանդին և Նիկողայոս ֆաւացցա, մէկն Տասանց քարաուղար, միւսն ծերակուտին՝ գաղտնիքը մասններ էին: Յանցանքն նոր չէր. և Տասունք կրկին անգամ անոր փորձն տուեր էին: Այս առթիւ աւելի ծանր որոշողութեան մը ձեռք զարկին: Իրենց մէջէն ընտրեալ երեք անձանց յանձնաժողով մը սահմանեցին (1539), որք խնդրակք հրապարակողաց գաղտնեաց (Inquisitori contro i propalatori del secreto) անուամբ յանցաւորները պիտի փնտրուէին: Այս տեղ, ըստ մտաց մատենագրաց, կը բազմանան ջատագովութիւնք և ամխատուութիւնք, որոնք շատերու անհիմն և չափազանց կ'երևին: Խնդրակաց ատեանն՝ ժամանակաց և իրաց հարկին համար հաստատեալ, վննետեղ մէջ հին էր, զոնէ Տասանց ժողովոյն չափ: Սակայն այս վերջինքս զայն զգալի իմաստութեամբ

չափաւորեր էին. բաժնելով ընդհանուր խնդրակութիւնը մասնական խնդրակութիւնէն: Ընդհանուր խնդրակութիւնն ամեն ամիս ընտրեալ երկու խնդրակաց յանձնելով, և մասնականը՝ ժողովոյն անգամ չորս անձամբք բազկացեալ յանձնաժողովոյ մը, որուն անձինքը իշխանութիւն չունէին յանցաւորաց պատիժն առաջարկելու: Ուստի խնդրակութիւնն և խնդրակք, յամին 1539, զարմանալու արժանի նորութիւն մը չէին:

Օրէնքն 1468 տարւոյն, զոր կը յիշեն անշուշտ ընթերցողք, ամենամեծ գաղտնութեան արժանի գործեր յանձնելու էր Տասանց: Մտածելով որ այս դաղտնութիւն պահանջողներն ալ Տէրութեան գործերն էին, անոնց զխաւորներուն տիրացան Տասունք. և, օրինակի համար, Կիպրոսի առումն, Բիզայի պատերազմն և Գամպրէյի դաշնակցութեան վերաբերեալ քաղաքագիտական խնդիրներն զխաւորապէս իրենց ձեռքով կատարուած էին: Թերևս մեծ վտանգ մ'եղած չէր. փորձն ցուցեր էր բազմաթիւ ժողովականաց մէջ գաղտնեաց պահպանութեան դժուարութիւնք. և ուրիշ կողմանէ՝ զբոլորացոյն խնդրոց ժամանակ Տասանց հետ մէկտեղ յառեյուռաճն (Zon-ta) ալ կը միանալ, որ 1529էն 'ի վեր կանոնաւոր կերպով Մեծագոյն ժողովոյ գլխաւորներուն մէջէն կ'ընտրուէր, իւրաքանչիւր հոկտեմբերի առաջին օ.

րը, Եւ այսպէս Տառանց ժողովն թուով
աճելով՝ միանգամայն իշխանութեամբ
ալ կ'աճէր, և ալ կրնար ըստիլ որ հա-
սարակապետութեան ներքին և արտա-
քին գործերը գրեթէ առանձին կը վա-
բէր։ Յայտնի է թէ չափ էր այս։ Ուս-
տի Մեծագոյն ժողովն քանի մը զլիսա-
ւոր ընտանեաց այս ճամբով ստացած
գորութեան վրայ իշխաններով իր տհա-
ճութիւնը յայտնեց՝ չնորհելով հար-
կաւոր եղածին չափ քուէ, 1582 տա-
րւոյն հոկտեմբերի մէկին ընտրուելիք
Յանձնաժողովոյն ժամանակ։ Այս էր
սովորութիւնը, երբ պաշտօնակալու-
թեան մը բարձումը կամ կարգաւորու-
մը կ'ուզուէր, առաջարկելոց քուէ չէր
տրուէր, և խաղաղ այլ ազդոյ կերպով
գերագոյն ժողովն իր կամքը կը յայտ-
նէր։

Անոր համար հինգհարիւրին վերջը՝
չափ տարբեր կը գտնենք հասարակա-
պետութիւնը երկու հարիւրին վերջը
ձգածնէս։ Իր ժովային կալուածներէն
ոմանք կորուսած, այլոց ալ պահպա-
նութիւնը գծուար։ Թուրքք ալ սկսեր
էին տկարանալ, բայց դեռ այնչափ զօ-
րաւոր էին՝ որ արդէն տկարացեալն
վենետիկ չէր կրնար շահով հետերնին
պատերազմիլ։ Վաճառականութեան
անկումն քանի մը մասնաւոր պաշտօ-
նակալութեանց հաստատուելուն պատ-
ճառ կոչեր էր։ Գլխաւոր արտեւակալք
վաւառակալնաց (Sopraconsoli de' mer-
canti), Հինգ իմաստունք վաւա վաւա,
ռակաւուքեան (Cinque savi alla Mer-
canzia), և Գլխաւոր խնամակալք դրա-
մատանց (Sopraprovveditori ai Ban-
chi), սովորական՝ այլ անգոր դարմանք։
Ժողովուրդն, հասարակաց գործոց նաև
առ երես մասնակցութենէն մերժեալ,
դեռ պատերազմի հրահանգաց մէջ է,
դեռ վաճառականութեան և ձեռագոր-
ծի կը զառդի. բայց որովհետև աղիւտա-
կանք առանց մեծամտութեան հետը
ընտանեբար կը վարուին և հայրական
խնամքով անոր պիտոյքը կը հոգան,
կը սկսի վրանին վստահիլ յամենայնի,
և անհոգ կեանք վարելով՝ գործունեայ

և կանխատես բարքը կորսնցընել, ու-
րով համառ և հարստութիւն ստացեր
էր։ Ազնուականաց մէջ ալ երկու դաս
կար, հարուստ և աղքատ։ Պատիւ և
իշխանութիւն բնականապէս առաջին
ներուն կը տրուէր, որոնց հետ, ինչ-
պէս պիտի տեսնենք, յետոյ գծեցան
երկրորդներն։ Բայց, այսու հանդերձ,
առաջիններուն հարստութիւնն այն-
պիսի մեծ չքեղութիւն մը դրոշմեց վե-
նետիկոյ վրայ, զոր ապագայ խեղճու-
թիւնն չկրցան չնկիլ։ Դեռ ևս կան-
գուն են պալատը, եկեղեցիք, արձանք
'ի զարմանա և 'ի նախանձ օտարաց
իրազեցնէ այս տեղ ծնան կամ աշխա-
տեցան վիվարիններն, Պելլիններն,
Չիմա տա Գոնելեանոյ, Վիդգոր Գար-
բաչիոյ, Լէոբարտոյ, Սանսովինոյ, Բալ-
լաւիոյ, Դիցիանոյ, Բորտենոնէ, Բալ-
մա, Դինդորեդոյ, Վէրոնէզէ, Պաս-
սանոններն, վերջապէս գրեթէ բոլոր
հինգհարիւրին համալուսւորներն։ Ոչ-
ինչ նուազ մշակեալ էին նաև ուսմունք,
Գրագէտք և իմաստասէրք, տարեգիրք
և երևելի պատմաբանք ծաղկեցան այս
ժամանակներս 'ի վենետիկ։ Տպագրու-
թիւնն՝ որ 1469ին ծանօթացաւ այս
տեղ, երեսուն ամաց մէջ գրեթէ երեք
հազար գրուածք արտագրեց, գրեթէ
քառորդն՝ Ժե դարուն մէջ ամբողջ Եւ-
րոպայի տուածին։ Չննք զիտեր Եւրո-
պայի որ Տէրութիւնն 1516էն 'ի վեր
կերպ մը Հասարակաց կրթութեան Պաշ-
տնաւարան ունէր վենետիկոյ նման, որ
հազիւ Գամպրէի խնդրէն ազատած՝
հիմնեց երեք վերականգնողքն ուս-
մանց 'ի Բատուա (Riformatori dello
Studio di Padova)։ Դեռ այս հասա-
րակապետութիւնն ինկած չէր, որ տը-
կարացեալ յուժոյ՝ հանճարով կը մըր-
ցէր. և վեչտասաներորդ դարուն մէջ
շարք մը դիւանագիտաց հանեց, որոնց
անտարակուսելի մեծութիւնը ներկայ
դարուս մէջ ճանչցաւ Եւրոպա։ Բայց
դիւանագիտաց հանճարն չէր բաւեր
պերճութեան զեղծմանէն պահպանե-
լու զինքը, և ոչ խնամակալք (Prove-
ditori) և Գլխաւոր խնամակալք Հաւա-

դիսից (Sopraprovveditori alle Pompe), որոնց ծագումն մինչև 1514 կ'ելլէ : Բաւական ըլլայ յիշել ինչպիսի հանդէս, ներով ընդունուեցաւ 'ի վենետիկ Հեն. րիկոս Գ., երբ լեհաստանէն Գաղղիա զարձաւ (1574) : Սակայն նախկին ո. գիւնեան գեւ. շիջած չէին, և թերևս ազնուապետութեան արդիւնքն է այն հաստատամտութիւնն որով վենետիկ ընդդիմացաւ բաղդին թէ մեր յիշա. տակած ժամանակներուն մէջ և թէ անոնց՝ զորս յաջորդաբար պիտի յի. չենք :

Վենետիկ և սպանիացի եղաւ կամ գէթ ոչ հրբեք հակառակ սպանիացւոց», ըսած է կեսար Պալպոյ իրեն Յիշատա. կարանին մէջ : Ներելի ըլլայ մեզի չհա. ւանիլ այս դատաստանին, որուն հա. կառակ շատ փաստեր կան, ինչպէս որ այս տեղ պիտի տեսնենք : Վենետ. օտաներորդ դարը եւրոպայի համար շատ նշանաւոր դիպուածով մը վերջացաւ : Վենետիկ (1589) յառաջ քան զամե. նայն Տէրութիւնս, և գրադղիա իսկ, թագաւոր ողջունեց զՀենրիկոս Դ, օգ. նեց անոր գանձով և մանաւանդ խոր. հըրդով, և վերջապէս Պօղոս Բարու. դայի ձեռքով թագաւորին կողմը շա. հեցաւ զՔահանայապետը (1595) : Սպա. նիական էր արդեօք այս քաղաքագի. տութիւնս թէ անոնց հակառակ՝ թող ընթերցողն դատէ : Եթեւնէտասներորդ դարն Սպանիոյ համար զօրտուրադոյնն՝ հասարակապետութե նկատմամբ շատ նշանաւոր դիպուածով մը սկսաւ. այս. ինքն է Պօղոս Ե՛ բանադրանքն (1606) : Երանօթ է հասարակապետութեան Հռով. մայ հետ ունեցած ակնածող՝ այլ ան. փոփոխ վարմունքը. և առհասարակ ա. մենայայտնի են այն խնդրոյն պատճառ. ներն, գիպուածներն և վերջն, որով Պօղոս Սարբի թերևս իրեն յուսացածէն աւելի համբաւ ստացաւ : Արդ, ինչ գաղափարներ ալ ունեցած ըլլար քա. հանայայտարար, ստոյգ է թէ Սպանիոյ դրդումը կար մէջը, ուստի, մասնաւո. րապէս Հենրիկոս Դ՛ միջամտութեամբ բը, կրցաւ հասարակապետութիւնն

բարեկամանալ Հռովմայ հետ : Ուսոր. քաց երկայն և նեղացուցիչ պատերազ. մը Աւստրիայէն արժարժեցաւ, որ յայտ. նի է թէ Սպանիոյ հետ թշնամի չէր. մանաւանդ թէ սպանիական զեապանն 'ի վենետիկ միջամուխ եղաւ, թէպէտ անօգուտ տեղ, իրեն նենդութիւնն. րովն արգիլելու այն խաղաղութիւնը, որ յետոյ ստորագրուեցաւ 'ի Մատրիս (1617) : Որպէս զի եւրոպոս իմանաւ, քաղութեամբ պատերազմի Սպանիոյ դէմ, վենետիկ միայն տարուան մը մէջ (1617) իրեն մէկ միլիոն տուքաղ 'ի նպաստ տուեր էր : Զենք խօսիք Պէտ. մարի դաւաճանութեան վրայ (1618), որ յայտնի նշան էր Սպանիոյ ունեցած ատելութեանը հասարակապետութե դէմ : Գլխաւորապէս սպանիական զեա. պանին հետ ունեցած ապօրինաւոր յա. րաբերութեանց կասկածն եղաւ որ Ան. տոն Ֆրեդերիկին անկումը փութացուց (1522), որուն վարքը լիպասանիցնիւթ եղաւ. վառն զի պատմագրին կը պակ. սին ապահով փաստեր դատաստան ը. նելու համար : Սակայն Անճէլոյ Պա. տեքի արկածներն (1607-1630), որ այս վերջին տարիներուս մէջ ստուգուե. ցան, յայտնի կ'ընեն թէ ինչ անարժան ճամբաներ բռնած էր Սպանիա՝ գէթ քանի մը վատ անգամներ որսալու հա. մար վենետիկեան ազնուականութե. նէն. յայտնի նշան որ անոր թշնամի էր : Եւ որոշակի թշնամի եղաւ անոր վաղէկիւնիայի պատերազմին մէջ. յո. րում վենետիկ Գաղղիայէն մատնուե. րով (ոչ առաջին և ոչ վերջին անգամն ե. ղաւ ասիկայ), ստիպուեցաւ Մոնտնի նուաստացուցիչ խաղաղութեան դա. շանց յարմարիլ (1626) : Մանդուայի յաջորդութեան համար եղած պատե. րազմին մէջ (1627-1631), վենետիկ չե. ղաւ Սպանիոյ հետ միացողն, այլ, ինչ. պէս որ Պալպոյ ինքնին կ'ըսէ, փոփո. խականն Սալոյեացի : Զոր այս վերջ. նոյս յանցանք չենք ուզեր համարիլ. սակայն պէտք չէ ամբաստանել զվենե. տիկ իբրև Տէրութեան մի ծառայ, որուն ընդհակառակն թշնամին եղաւ : Վենե.

տեխան ազնուապետութիւն՝ աստեան ազնուապետութիւնն չէր . բայց դեռ մեծապէս անձնասիրութիւն ունէր ըստ պանիական զոռոգութենէն չընկճուելու համար : Զյմարիտ է թէ կային քանի մը սինկղիտիկոսք (senatore) հակեալք 'ի Սպանիա , ինչպէս այլք ոմանք 'ի Գաղլիա կը հակէին . բայց վենետիկեան քաղաքագիտութեան ընթացքն , որչափ որ գաղղիական եղաւ , անկէ աւելի սպանիական չեղաւ : Մանաւանդ թէ , առանձնական անգամներու վրայ չիսոսելով , այլ ամբողջ ծերակուտին վրայ , կրնանք բռնել որ իտալիոյ մէջ հաստատապէս և յայտնապէս Սպանիոյ հակառակողն՝ միայն վենետիկեան ազնուապետութիւնն եղաւ :

Էւ իրացնէ , անկարելի է բմբռնել թէ ինչպէս վատաբար Սպանիոյ կըրնար խոնարհիլ այն հասարակապետութիւնն որ դեռ այդպէս զիւցազնաբար թուրքաց դէմ գնել զիտէր : Վասն զի վենետիկոյ պատմութեան թերեւս ամենէն աւելի արիւնատաթաւ , բայց թերեւս մեծագոյն էջն հասեր ենք : Ի 1204 տարուոյ 'ի վեր՝ վենետիկեցիք Մոնֆէրրա գոյի մարդիգէն ֆանտիա կողին գնեցէին , որ իր գրեց պատճառաւ շատ հարկաւոր էր , ուր կրկին անգամ դաղթականութիւն զրկեր էին , և կրկին անգամ ներքին և արտաքին թշնամիներէ զայն ազատեր էին , հանդերձ մարդկանց և զրամոյ ամենամեծ զոհերով : Այս կըղզուոյս կ'ուղէր թուրքիա տիրել . և իրացընէ , պատրուակ մը գտնելով՝ 1645ին պատերազմ բացաւ վենետիկի զէրոպաօգնութե կանչեց . և ֆահանայապետն , Դոսթանա , նէսապօլիս և Մալաքի միաւսին քսանումէկ ցուկանաւ հանեցին : Բայց գաշնակիցք՝ պատերազմն սկսելէն առաջ՝ կամ առ երկուդի և կամ առ նախանձու՝ ետ քաշուեցան , հաղիւ երեսունեւօթն օր վենետիկեաց հետ միաբան կենալնէն վերջը : Միայն մնաց վենետիկ վտանգի և փառաց առջև : Իրեն ցուցած զիւցազնութիւնն այս պատերազմիս մէջ , որ քսանուչորս տարի տևեց , հին պատմութեանց և գրեթէ

վիպասանական երևոյթ մ'ունի , որ բոլորովին կը հակառակի այս ժամանակներուս մէջ հասարակապետութեան վրայ ոմանց ունեցած գաղափարներուն : Սկսաւ Վլաս Դուլիանի , որ չկըրնալով ալ պաշտպանել Ս . Թէոդորոսի գընակը , կրակ տուաւ վառօգարանին և աւերակաց տակ լծադուեցաւ (1645) , իբրև Պետրոս Միքքա : Կը շարունակուի պատերազմը . արիւնահեղ յաղթութեամբ իրար ետե կը յաղթանակեն Յակոբ Ռիվա 'ի Ֆրէիէս ? (1649) , Ալիիգէ Մուլէնիկոյ 'ի Պարոս (1652) , Ղաղարոս Մուլէնիկոյ 'ի ֆիոս (1657) և 'ի Տարտանէլլի , ուր ամբողջ երկիրը վնասեալն արեամբ ոռոգուեցաւ , Յովսէփ Տրիֆին (1654) , Լաւրենտիոս Մարչէլլոյ (1656) , և երկու անգամ Ղաղարոս Մուլէնիկոյ (1655, 1657) : Երբեմն նաև բաղդն իսկ բարեկամ եղաւ քաջաց : Յովսէփ Տրիֆինի զլխաւոր նաւ (capitania) , վեց թուրք նաւերէ յարձակումն կրելով , թէպէտ և կայմեր խորտակեցան , առաջատուն պատառեցան , զենն ելաւ , ողնափայտն փնասուեցաւ , սակայն աներկիւղ դէմ դրաւ . և ոչ միայն ջրոյ հոսանքին շնորհիւ ազատեցաւ , այլ և բաղլման ժամանակն՝ թշնամի ցուկանաւ մը գերեց և դարձեալ բանակին հետ միացաւ (1654) : Երբեմն ալ բաղդն մատնեց զվենետիկցիս : Յամին 1657 Ղաղար Մուլէնիկոյ դարձեալ ձեռք կ'առնու յանդուղն և հին զաղափար , անցնելու թուրք նաւատորմիդ և մանել մինչև 'ի Կոստանդնուպօլիս : Տասնուվեց նաւեր ամրոցներ պիտի ունեւորէին , և ինքն մէկ կողմանէ մայրաքաղաքին վրայ պիտի զիմէր , երկուդ պիտի սփռէր , և ո՞ր և իցէ կերպով բաղդը պիտի փորձէր : Յուսահատաբար կը պատերազմէին թուրքք , իրենց յաջող ունենալով ջուրին ընթացքը , հողմը և զմրրիկը : Այլ երրորդ օրը երկուցեան դէմ՝ ամենայն ընդդիմութեանց յաղթելով , մինչդեռ կը կարծէ Մուլէնիկոյ թէ իր նպատակին հասած է , և ահա իր նաւուն վառօգարանն կը ճաթի , և կայմ մ'իկկնելով՝ կը սպաննէ զգորա-

վարն և 'ի դերն կը հանէ անոր յանդրդ-
նութիւնը :

Միանգամայն պատերազմ 'կ'ըլլար
Քանտիոյ պարսպաց քով, և թուրքը
որ երկար ժամանակէ 'ի վեր զայն պա-
շարած էին, վերջապէս առնուլ մտքեր-
նին դրած էին : Եւրոպա և մասնաւոր
բապէս Գաղղիա՝ որ մեծամեծ օրինա-
կաց վրայ կը բորբոքի, իր փորձը ցուցեր
էր, և թուրքը անկէ պիտի չվարնային :
Ուստի Աւստրիոյ հետ պատերազմին
լննցընելով, բովանդակ իրենց ոյժը
Քանտիոյ պարսպաց դէմ դարձուցին,
ուր միայն մայիսէն մինչև նոյեմբեր
(1667) երեսուն և երկու յարձակմունք
պատահեցան, տասնուեօթը զլիսաւոր
եւք 'ի ներքուստ, վեց հարիւր տասնև-
ութ ականաց պայթիւնք, երեքհազար
երկուհարիւր մեռեալք 'ի վննետկե-
ցւոց՝ չորս հարիւր սպաներով հանդրձ-
ն, քսան հազար թուրք զինուոր, Յաջորդ-
տարին ընդդիմադրութիւնն նշայէս
յամառութեամբ շարունակեց՝ որ Սանդ
Սնտրէայի մարզիզ՝ պատերազմաց
մէջ սպառեալ և Եւրոպիոյ նշանաւոր
ճակատամարտներուն մասնակից, ի-
րեն տեսած միւս ամեն պաշարումները
մանկական խաղալիկ կոչելով, սովորու-
թիւն ունէր ըսել՝ թէ Քանտիոյ յարձա-
կումն և պաշտպանութիւնն հսկայից
գործ էր : Բովանդակ Եւրոպա կը դի-
տէր, առանց զօրաւոր կերպով այս
քաղքիս օգնելու : Որուն համար հա-
սարակապետութիւնն 1668ին միայն
4,392,000 տուքաթ ծախք բրաւ, որ այն
ժամանակաց համար զարմանալի գու-
մար մ'է, ինչպէս որ ամեն ժամանակ
զարմանալի պիտի ըլլայ վննետկեցւոց
քաջութիւնն : Վերջապէս ամեն պաշտ-
պանութեան միջոց սպառելով, քսան-
ուերկու տարուան պաշարմանէ մը և
երեք տարի գրեթէ անընդհատ պատե-
րազմելէ վերջը առնուեցաւ Քանտիա (6
սեպտեմբեր 1669) : Այս անուանի պա-
տերազմն փառաւոր պատասխան մ'է
անոնց՝ որ կը կարծեն թէ վերջին երկու
դարերուն մէջ վննետիկ թոյլ անգոր-
ծութեամբ կեանքը կ'անցընէր : Փառա,

ւոր պատասխան մ'է, որուն վրայ կըր՝
նանք աւելցընել Փրանկիսկոս Մորոզի-
նիի անունը և Մորէայի առումը (1684-
1699), Գարլովիյի դաշնագրութեամբ
վաւերացեալ : Ինչպէս նաև Քորֆուի
պաշտպանութիւնը (1716), որ այն պա-
տերազմին պատուաւոր տեսարանաց
մէկն է (1714-1718), որ և սակայն Աւս-
տրիոյ սաստիկ անձնատիրութեամբն
պատճառ եղաւ վննետկոյ զՄորէա
կորսնցընելուն 'ի Բասսարովից, քիչ ա-
ռալ զայն առնելէն վերջը (1718) : Քիչ
տարի ետքը կը ծնանէր Անճէլոյ Էմոյ,
իր ժամանակակիցներէն շատ վեր և մե-
ծագոյն մարդ մը, որուն ներեց բազմ
վերջին ծովային յաղթութիւնները
կատարելու (1784-1786) : Քսն զհա-
սարակապետութիւնն հինգ տարի ա-
ռալ մեռաւ, զոր ընդունայն տեղ
պաշտպաններ էր :

Մոմէ ուրեմն եղաւ հասարակապե-
տութեան առաջին և վերջին յաղթանա-
կաց թէպտորոն : Այլ շատ տարբեր կը
յառաջէին գործերն իտալական ցա-
մաք երկրին վրայ, որ կարծես գրեթէ
մոռցուած և երեսէ ձգուած էր : « Սը-
դէն ծանօթ է Ձեր Մեծափառութեան
(Serenità) ¹, կը գրէր այն տեղի ընդ-
հանուր հոգաբարձուն Աղէքսանդր Մո-
լին (3 հոկտ. 1701), որ Ձեր բերդերն
յարձակմունքէ հեռու են, բայց և ոչ
մէկն կ'անոնաւոր ընդդիմադրութեան
վիճակի մէջ, պաշարման մը համար
անպատրաստը, և կը ցաւիմ կրկնելու
շատ անգամ դրածս, թէ այս ամեն
բերդերուս մէջ Մինիոյէն ասդին մէկը
միայն ամրացընելու չափ վառօդ չկայ :
Շատ բան պէտք էի խնդրել ամեն քա-
ղաք և ամրոց պահովցընելու համար,
ինչպէս հարկն կը պահանջէ : Կը տես-
նէր ուրեմն Մոլին հարկը, այլ զայն
լրացընել անկարելի կը կարծէր :

Այս խօսքերս կրնան վննետկոյ ըն-
թացքին նկատմամբ մեզի իրաւունք
տալ, երեք Յաջորդութեանց պատե-

¹ Վննետկոյ Հասարակապետութեան յատուկ
մեակիրն էր :

բազմաց մէջ, այսինքն Սպանիոյ, Լեհաստանի և Աւստրիոյ . որոնք տեղի ունեցան նաև իտալիոյ և հասարակապետութեան երկիրներուն մէջ, վենետիկ չեզոք կեցաւ . բայց ինչպէս էր իրեն չեզոքութիւնն, զինեալ թէ անգէն՝ ՚ի պատմութեանէ որոշ չենք գիտեր, և ոչ ծերակոյտն ինքնին խոստովանեցաւ . Այսու հանդերձ մի որ կարգայ հասարակապետութեան պաշտօնէիոյ՝ պատերազմողաց արքունիքէն և տապաւնեալ երկիրներէն ՚ի վենետիկ զըրկած լուրերը, սիրտը կը ճըմի, աւստրիական և միանգամայն գաղղիական բռնութեանէն արհամարհեալ տեսնելով նոյն այն հասարակապետութիւնն՝ որ ՚ի Միւնսդէր քիչ տարի առաջ (1648) բոլոր Եւրոպայի խաղաղարար եղեր էր, Զննք կրնար ցաւալի խնդրոյս վրայ երկայնաբանել . բայց եթէ պարզ որ խօսելու ըլլանք, պէտք է ըսենք թէ անգէն եղած է վենետիկ չեզոքութիւնը, և հարկաւ անոր հետեանք են ֆրանսեանք և այլաները :

Բայց արդեօք չէր գիտեր զատոնք ծերակոյտն : Այլ զամենքն և ոչ ամբողջապէս : Այս պարագայս՝ հասարակապետութեան ներքին վիճակը չօչափելու կը ստիպէ զմեզ, Դեռ յիշատակութիւն չըրինք Կաձաւիոն (Collegio) վրայ, կարգադրութիւն մը՝ հաստատեալ ծերակուտին ուշադրութիւնը ներքին և արտաքին վարչութեան ծանրագոյն պիտոյից վրայ դարձնելու համար : Այս կաճառս բաղկացեալ էր հինգ իմաստուններէ վասն կարգաց (Savi agli ordini) և հինգ իմաստուններէ վասն ցամաքի (Savi di terraferma) . որոնց առաջինքն՝ ծովային գործոց վրայ կը հսկէին, և վերջինք՝ ցամաք երկրի . և ատոնցմէ զատ՝ զլիսաւորապէս ՚ի վեց իմաստունց Խորհրդոյ (Savi del Consiglio), այսինքն Բրէկատիներէն, որոնց պաշտօնն էր առաջարկել ծերակուտին ինչ որ Տէրութեան յառաջագիմութեան պատճառ կը համարէին : Այս երեք պաշտօնարաններս մէկտեղ միասնաբար զկաճառը կը կազմէին, և փոքր

ժողովոյն հետ մէկտեղ, զոր ուրիշ տեղ յիշեցինք, Ամբողջ Կաձաւիոն (Pieno Collegio) կը կազմուէր . որ ինչպէս պարտական էր ընդունել օտար ղեսպաններ, հպատակ քաղաքաց նուիրակներ, և այսպէս ալ անոնցմէ զիր կ'ընդունէր, և զանոնք կը կարգար ալ՝ ծերակուտին մէջ հրատարակելէն առաջ, և եթէ կարգալու յարմար չգտուէին, այն քիչ անձանց մէջ գաղտնի կը ֆնար, որոնք զկաճառը կը կազմէին : Ասկէ ծագումն ունեցաւ Հաղորդեալ և ոչ ընթերցեալ (Comunicare non lette) բառածներու շարքն . որք են նամակք, լուրք, ծանուցումներ, և այլն : Այս պատճառաւ հասարակապետութեան կարեւորագոյն ժողովն տգէտ էր իրաց ճշմարիտ վիճակին վրայ : Օրինակ ըլլայ այսմ, Աղքեսանդր Մոլինի վերոյիշեալ նամակն . այս խնամակալս՝ վենետիկեանց ամաքին խղճալի վիճակը կը նկարագրէր այնպիսի համարձակութեամբ՝ որ կաճառոյն չափազանց երեցաւ : Ինչ ըրին իմաստունքն . Հաղորդեալ և ոչ ընթերցեալներուն մէջ անցուցին զայն . և ծերակոյտն իրեն վստահութիւնը շարունակեց՝ կարծելով թէ զաւառաց պաշտպանութեան խնամտարուած ըլլայ : Երբ իմացաւ ղեղձումը՝ ջանաց օրէնքով մը սանձել զայն (1781) : Սակայն շատ ուշ էր . ղեղձումը զօրագոյն եղաւ . քան զօրէնս : Քիչ տարիէն հասարակապետութիւնն ինքզինքը անդիմադրելի կերպով ՚ի գահաւէժ մղուած պիտի տեսնէր, առանց իմաստունց իրեն իմացընելուն՝ կամ շարութեամբ և կամ տգիտութեամբ, թէ անդունդն մօտ էր և սարսափելի :

Այս անկարգութեանս վրայ ուրիշ մ'ալ կ'աւելնար . ամենայն ինչ, ինչպէս կը տեսնուի, կաճառոյն և Ցասանց Ժողովոյն կը վերածուէր : Էւ այս ամենաժանր պաշտօններուս համար գրեթէ՝ մանաւանդ թէ միշտ մի և նոյն ընտանիքէ, կամ լաւ ևս, մի և նոյն անձինքն կ'ընտրուէին . Սակաւապետութիւնն ալ (Oligarchia) միայն ՚ի հարստութեան և ՚ի պատուոյ չէր ծագեր, ինչպէս

ուրիշ տեղ ըսինք, այլ իրական և շա-
րունակեալ գործածութենէ իշխանու-
թեան. մաս մ'օրինաւոր և մաս մ'ա-
պօրինաւոր վարիչք զօրագոյն իշխա-
նութեան մը, զոր շատ անգամ շանա-
ցին կործանել ազքատ և 'ի պատուոյ և
յիշխանութենէ հնգի ազնուականք և
Երրորդ և պատուաւոր դասերուն մէջ
եղած հակառակութիւնն, որ ուրիշ
սեղեր կ'արծարծէր, վնեւտկոյ մէջ
ալ սկսեւ էր, բայց Մեծագոյն ժողովոյ
դահլճին մէջ, ընդ մէջ հարուստ և աղ-
քատ ազնուականաց, նոր սա'սուպե-
տութեան և հին ազնուապետութեան:
Սակայն պէտք չէ կարծել որ ամեն աղ-
քատք մէկ կողմ կ'ըլլային և ամեն հա-
րուստք միւս կողմ. ինչպէս միշտ՝ ու-
մանք յաղքատաց շահու համար հա-
րուստներուն հետ կը միանային. հա-
րուստներէն ոմանք փառասիրութեան
ոգւով՝ աղքատաց հետ: Բայց ոմանք
յանուն բարեկարգութեան և օրինաց՝
կ'ուզէին իշխանութիւնին պահել.
այլք՝ յանուն ազատութեան և յառա-
ջագիծութեան՝ այնմ հասնիլ կը փափա-
քէին: Հին ընդդիմակութիւնք որ միշտ
կը վերանորոգուին, վասն զի իրաց ա-
նուանքն կը փոխուին, այլ մարդկանց

կիրքն կը տեսն: Սակայն կարծելու չէ
թէ ժողովուրդն անզգայ հանդիսատես
եղաւ Ռէնիէր Եփէնոյի, Անճէլոյ Քուի-
րինիի, Գեորգ Բիզանիի անուանի ար-
կածներուն, և Տասանց ժողովոյն ա-
պագայ կարգադրութեանց (1628-
1762), ինչպէս նաև ուղղութեանց և
բարեկարգութեանց 1773 և 1780 տա-
րիներուն: Ճշմարիտն ըսելով, ժողո-
վըրդեան վրայ խօսք չէր ըլլար. վասն զի
որչափ ալ յուզիչներն ժողովրդեան և
ազատութեան փառաւոր անուանքը ըս-
տէպ բերաննուն մէջ ունէին, գլխաւո-
րապէս իրենց շահը ձեռք բերել կը ջա-
նային: Բայց այս անձնական փառա-
սիրութեան կռուոյն մէջ, ժողովուրդն
մոռածեց որ իրեն աւելի շահաւոր էր
հաստատեալ կարգաց պահպանու-
թիւնն, որոնց միջոյաւ գէթ բռնակա-
լութիւնք կը զսպուէին: Եթէ առան-
ձնական փառասիրութեանց առջևէն
արդեւք վերնային՝ ինչ պիտի ըլլար աղ-
քատ ազնուապետութեան վիճակն,
որ պաշտամանց և հարստութեանց
կ'անձկար: Վերջապէս ժողովուրդն իր
ուրախութիւնը յայտնեց, երբ իմացաւ
որ հին կարգադրութիւնք կը վերանու-
րոգուէին՝ այլ չէին ջնջուեր:

Կը շարունակուի:

Ք Ա Պ Ո Ւ Լ

Քապուլ մեծաւ մասամբ համանուն
գետին հարաւային ափանցը վրայ կը
տարածուի: Պապէր (Հնդկաստանի Մու-
ղոյ կայսրութեան հիմնադիրն, մեռեալ
1530ն) թագաւորին ժամանակէն սկը-
սեալ՝ ուր իրեն սրտահաճոյ թիւուա-
նիստն ըրաւ, Քապուլ Աֆղանաց հա-
մար յատուկ սիրելի տեղ մ'եղաւ. սա-
կայն թիմուր Շահի թագաւորութեան
ատենը մայրաքաղաք անուանեցաւ, որ
մեծին Ահմէտի որդին էր (Ահմէտ Շահ
Ապտալահ, առաջին աֆղան ինքնա-
կալն ուրդի Աֆղանստանին, Սահնոսիս
ազգատոհմին հիմնադիրն, մեռեալ
1773ն): Թիմուր՝ Քանտահարէն փա-

խեց աթոռը 'ի Քապուլ. այս փոփո-
խութեանս պատճառն՝ գիղեցիկ զրից
հրապուրանքն պէտք է համարիլ, ու-
րով Քապուլ բնակութեան յարմար
տեղ մը կ'ընծայէր, ինչ պատճառաւ որ
Պապէր՝ Քապուլի նախագահ համարել
տուաւ զՏէշի, նոյնը՝ համոզեց զթա-
փառաշրջիկ թիմուրն թողուլ զՔանտա-
հար, Քապուլի սիրոյն համար:

Պապէր, իր յիշատակարանին մէջ գրեց
յետագայ գովեստս իր ընտրած քաղա-
քին բարեմասնութեանց վրայ, և յե-
տոյ Մոնղոլ թագաւորին յանձնարա-
րութիւնքն դարձան 'ի նպատա քա-
պուլի: